

A NÉPDALOK RENDEZÉSE BULGÁRIÁBAN

A bolgár népdalok rendezésének kérdése 1926-ban merült fel a bolgár zenetudósok körében, amikor a „Népdalok a Timoktól a Vitáig” c. gyűjtemény előkészületei folytak. Eddig az időpontig sok ezer népdalszöveg jelent meg nyomtatásban. A népdal iránti érdeklődés egészen a bolgár reneszánszig nyúlik vissza (1762—1877), s ez az érdeklődés azóta szünet nélkül növekedik. Mindenekelőtt említsük Bogorov és Gerov dalgyűjteményét, továbbá Bezszonov, a Miladinov-testvérpár, Verkovics, Ljuben Karavelov, Dozon, Boncsev és Iliev Atanáz kiadványait.¹

E gyűjtemények szerzői különféle rendszerezési eljárást alkalmaztak. Sorrendjük leginkább több elvre épül. A dalok egy részét funkciójuk szerint rendezik, más részét szövegük szerint. A Miladinov-testvérek dallamaikat „szamodivi” („tündérek”) csoportba osztják, utána azonban olyan régi dalok következnek, „amelyekben főleg fák, madarak és egyéb állatok szólnak meg”, majd tovább az egyházi énekek, pásztordalok, hősénekek, „hajduk” (betyár) énekek, keservesek, tréfás, szerelmes, lakodalmi, Lázár-napi és arató-dalok csoportjai. Karavelov asszony-énekekre és férfi-énekekre osztja a dalokat. Az első csoport főleg új dalokból áll, amelyek tárgyukat a mindennapi életből merítik. A másik csoportba tartoznak a hősénekek és a hajduk-énekek. Ezután következnek a pásztordalok. Külön fejezetbe különíti el a népszokások és ünnepek dalait: a karácsonyi, Lázár napi, Szent Iván-i énekeket. Ugyanilyen elv szerint kerülnek külön csoportba a körtáncok és a „prepevki”-k (csúfolók). A VII. fejezetben, a tréfás daloknál, Karavelov feladja a funkcionális elvet, hogy ismét visszatérjen rá a VIII. fejezetben, a bölcsődalok, mulató és gyermekdalok csoportjában.

¹ BOGOROV, IV.: Bálgarszki narodni peszni i poszlovici. Pesta, 1842. GEROV, NIKOLA: Pesznopojce. 1860. BEZSZONOV, P.: Bálgarszkie peszni. Moszkva, 1855. BRATJA MILADINOVI: Bálgarszki narodni peszni. Zagreb, 1861. VERKOVICS, SZT.: Narodne peszne makedonszki bugara. Belgrad, 1860. KARAVELOV, L.: Pamjatniki narodnogo bita bolgar. Moszkva, 1861. Bolgár népdalok. Gyűjtemény Moszkvában letétbe helyezve 1870 után, kiadva 1905-ben LAVROV, P. A. szerkesztésében. CSOLAKOV, V.: Bálgarszki naroden szbornik. Belgrad, 1875. DOZON, AUG.: Chansons populaires bulgares inédites. Paris, 1875. BONCSEV, N.: Szbornik ot bálgarszki narodni peszni. 1884. ILIEV, AT.: Narodni peszni. 1, I. 1889.

Csolakov „Bolgár népi gyűjtemény”-ében semmi rendszerezési elvhez nem tartja magát, és beéri néhány dallam funkciójának megjelölésével.

Athanaz Iliev, amint maga is megmondja első kötetének előszavában (XIV. lap), úgy csoportosítja a dalokat, „ahogy maga a nép, vagyis az időpont, az ünnep, a szokás vagy szertartás szerint, amikor énekelik az adott vidéken”. Az első kötetben 325 szertartásos éneket közöl: karácsonyi és Lázár-napi énekeket, megjelölve, hogy milyen személyhez volt intézve (fiatal lány, fiatal-ember, idősebb stb.), majd tavaszi dalokat, húsvéti és Szent György-napi körtáncokat (horo), továbbá hajnali énekeket ugyanezen napokra, virágszedés idejére, amikor koszorút kötnek a bárány, a kapuk és a tejeskannák díszítésére, a Megváltó ünnepének dalait, esővarázsló énekeket és körtáncokat, amelyeket körmenetben énekelnek a földeken, ikont és zászlókat hordozva, esővarázsló „lepkedalt”, virágvasárnap énekeket, „komáló” dalokat, (egy bizonyos napon a kislányok keresztanyát választanak maguknak), Illés-napi énekeket stb.

Sismanov professzor „Narodni umotvorénija, nauka i knizsnina” (Folklore, tudomány és irodalom) c. gyűjteménye I. kötetében (1889) a dalok tartalmához igazodó rendszert alkalmazza: 1. a természet és megszemélyesítése a néphitben — időszakhoz kötött dalok, bizonyos jeles napok alkalmával előadott dalok és vallásos énekek; 2. az ember — a mindennapi eseményektől az élet legfontosabb mozzanataiig (a magánélet dalai, a családi, társadalmi és politikai élet dalai stb.). Ezt a rendszert csak az első kötetben alkalmazta, a másodikban minden különösebb ok nélkül megváltoztatta. Minden szerző a saját gyűjteménye dalait saját elvei szerint csoportosítja bizonyos mértékig igazodva Sismanov rendszerezéséhez.

Mihail Arnaudov Eléna-vidék folklórjáról szóló tanulmányában hős-énekekre („Junak” és „Hajduk” énekeket beleértve), balladákra, elbeszélésekre, legendákra és „prepevki”-kre (csúfolókra) osztja az anyagot.

Dinekov „Bolgár folklór” c. gyűjteményében a dalokat tartalmuk szerint csoportosítja: 1. ritusdalok; 2. mitikus dalok; 3. hősénekek; 4. történeti énekek; 5. hajduk-énekek; 6. a családi és társadalmi élettel kapcsolatos énekek; 7. gyermek- és játékdalok; és 8. napjaink népdalai. Jordán Ivanov (gyűjteménye: „Bolgár népdalok”, Szófia, 1959), Arnaudov és Dinekov egyébként azt tartja, hogy minden népdal-fajta teljes és pontos csoportosítása kivihetetlen, minthogy az átfedések elkerülhetetlenek. Folkloristáink által alkalmazott csoportosítások közül egyetlen egy sem tökéletes. Jordán Ivanov szerint olyan rendszerezést kellene alkalmaznunk, amelynek alosztályai jól elhatárolhatók volnának, egyúttal olyan tökéletesek, amennyire csak lehetséges, s a dalok egy-egy lényeges sajátosságát fognák össze.

Zenei szempontú dalrendezésről nem beszélhetünk a török iga alól való felszabadulásunk előtt (1878). Ez előtt az időpont előtt alig két-három tucatnyi dallamot adtak közre az újságokban és folyóiratokban, s dallamaikat bizánci

neumákban jegyezték le. A Miladinov-testvérek előszavából is ki lehet venni, hogy nekik is szándékukban volt dallamaikkal együtt közreadni gyűjtésüket, de egy ilyen vállalkozás szinte lehetetlen lett volna abban az időben a gyűjtemény rendkívül nagy terjedelme miatt. Hogy ezek a dallamok valóban le voltak-e jegyezve, és a dalok dallamaikkal együtt más rendszerbe kerültek volna-e vajon, arra ma már aligha tudnánk válaszolni. Az első gyűjtemény, amely dallammal együtt közöl 215 bolgár népdalt, Vankova Kina énekesnő előadásában, használatuk alkalmi szerint csoportosítja a dalokat: táncdalokra (ezeket további két csoportra osztja szövegük alapján, mégpedig 1. szerelmes és szomorú táncdalokra, 2. vidám és satirikusokra), arató dalokra, karácsonyi, Lázár-napi énekekre, bőjti játékdalokra, lepkedalokra, fonóházi („sédianki”) és csúfoló („prépevki”) dalokra, továbbá különböző alkalommal énekelt és asztali dalokra. Az utolsó fejezetben Dobri Hrisztov, a dallamok gyűjtője, és Jankov ezredes, a szövegjegyző felborítja saját, addig alkalmazott rendszerét és egyetlen fejezetbe egyesít 21 történeti éneket kizárólag tartalmuk szerint csoportosítva. A dalok csoportosítása funkció szerint lehetővé teszi, hogy bizonyos szokásokkal és szertartásokkal kapcsolatos egész dallam-csoportok melodikus tulajdonságai kirajzolódjanak, továbbá munkához, ünnepekhez, a népelet ünnepi alkalmaihoz kapcsolódó dalkategóriáké is.

Sztoin gyűjteménye, a „Népdalok a Timoktól a Vitáig” egyike a legkülönb teljesítményeknek Bulgária e századi művelődéstörténetében. Dalainak csoportosítására a szerző a dallamot fogadja el irányelvül, s funkciójuk alapján osztályozza őket. Ennek alapján külön csoportokba egyesíti mindazokat a dalokat, amelyek határozottan kialakult, közös vonásokkal bírnak, mint például a karácsonyi énekek kifejezett bolgár ritmusukkal és refréneikkel, amelyek közt „koladé lé” a leggyakoribb; vagy a „laduvané” dalok — „gyűrű-énekek” (jövendőmondás gyűrű segítségével), amelynek élénk, friss dallamaihoz jellegzetes refrének járulnak: „lado lado”, „nyago moé”, „széguni, bulé, izvadi prasztene” (nyújtsd a kezed, menyecske, add elő a gyűrűt); ilyenek a Lázár-napi énekek, amelyek dallamai vidékek szerint különülnek el, s refrénjük: „Lazaré”, nagyrésztükben azonos; vagy a lakodalom „tulajdonképpen” dalai elégikus dallamaikkal, amelyek lépésről lépésre követik a lakodalmi szertartást; végül az aratódalok lassú, szabadon szárnyaló dallamai, kitartott hangjaikkal. A „sédjanki” (fonóházi) dalok nagy terjedelmű és eléggé heterogén csoportjából kiválik dallam szempontjából egy kis dalcsoport: ezeket éneklik kezdetnek és befejezésül ezeken az esti összejöveteleken, amelyek egyszerre szolgálják a szórakozás és a közös munka céljait. („Timok és Vita” 1763, 1800—1805. sz.) Ugyanezek közt a fonó dalok közt szerepel az új daloknak egy eléggé fontos csoportja, amelynek dallamai „parlando rubato” előadásúak és táji különlegességeik jellegzetesek. Végül külön csoportot alkotnak az asztali énekek gyakran szigorúan recitativ dallamaikkal, továbbá a „horok”

(körtáncok) rendkívül sokféle ritmusukkal; mindkettő igen jellegzetes zenei tekintetben.

Sztoin gyűjteménye végén táblázat van, ahol a dalok tartalmuk szerint vannak összeállítva. A „Népdalok Timoktól Vitáig”, „Népdalok Közép-Bulgária északi részéből”, a „Rodopei dalok”-nak Sztoin által gyűjtött része és a „Népdalok Bulgária nyugati határaitól” több mutatóval vannak felszerelve, ahol a dalok a következő szempontok szerint vannak osztályozva: 1. ütemek szerint; 2. a metrikai egységek száma és tartalma szerint: *a*) dallamok szabályos metrikai egységekkel, amelyek azonos ütemekből és egyenlő számú ütemekből állanak, *b*) szabályosan ismétlődő metrikus egységek, különböző ütemekből egyenlő számban képezve, *c*) szabályosan ismétlődő metrikai egységek azonos ütemek különböző számából képezve, *d*) különböző ütemekből képzett, szabályosan ismétlődő metrikai egységek, *e*) azonos ütemekből alkotott szabálytalan metrikai csoportok, *f*) különböző ütemekből alkotott szabálytalan metrikai egységek, *g*) heterogén ütemekből alkotott szabálytalan metrikai csoportok, *h*) felkiáltásokból, betoldásokból, váratlan szünetekből adódó szabálytalan metrikai csoportok, *s i*) hiányos metrikai csoportok.

Egy másik táblázatban a dalok osztályozása hangterjedelem és hangnemi alap szerint történik, kezdve a két-, háromhangú daloktól a tetra- és pentakordon keresztül tovább. Sztoin posthumus gyűjteményében, a „Népdalok a nyugati határról” c.-ben, (melyet húsz évvel halála után, 1959-ben adtak ki), a szerkesztő (Kacarova) egy új mutatót is csatol az anyaghoz, amelyben a ritmusfajták, és a vidékre jellemző ritmikai formulák vannak feltüntetve a legegyszerűbbeken kezdve egészen a legbonyolultabbakig.² Ugyanebben a gyűjteményben van még egy részletes mutató azokról a tárgyakról és nevekről, amelyeket a dalok említenek. Ilyen mutató nincs az előző kiadványokban.

Sztoin nem időz sokat a népdalok metrikájánál. Mindössze a dallam fő cezuráit tünteti fel, amely leggyakrabban meghatározza a verset is.

A Bolgár Tudományos Akadémia Zenei Intézetének Folklor Archivumában bizonyos mennyiségű dallam a következő elvek szerint van kartotékokon osztályozva: 1. terület, 2. funkció, 3. tonalitás, hangkészlet, 4. ütemfaj, 5. forma. Ezek a kartonok azonban nem bizonyultak használhatónak és három kartonnal helyettesítették őket: 1. a területi szempont szerint, 2. a szó-

² SZTOIN, engedve a nem-zenész folkloristák szüntelen nyomásának (ekkor Bulgáriában egy kézen meg lehetett számolni a zenefolkloristákat), föladata későbbi gyűjteményeiben a funkció szerinti osztályozás elvét és tartalmuk szerint csoportosítja a dalokat. Egyedül a szokás- és ritus-dalokat csoportosítja, néhány kivételtől eltekintve, funkciójuk szerint. Azonban Sztoin minden gyűjteményéhez ad egy mutatót, ahol a dalok használatuk szerint vannak elrendezve. 1944 szeptember 9-e óta a Zenei Intézet Folklor-Osztályának munkatársai újra kezdték újabb gyűjteményeikben a funkció szerinti osztályozást, amely a legjobban megfelel a kiadványok zenei tartalmának.

veg kezdősorainak betűrendjében, 3. ez az alap-karton, amelyen a dallam elemzése található funkció, ütem, dallam, ritmus és szövegszótagszám szerint. Színes ceruzával megjelölik a megfelelő jelzetet, s beosztják a megfelelő kartoték-dobozba. Minden karton ugyanis több példányban készül el, s a különböző szempontok szerinti dobozokban a megfelelő helyre kerül. Így a dallam különböző sajátságai összegezve állanak a kutató rendelkezésére, s könnyen tájékozódhat bármikor az őt érdeklő sajátságokról.

Körülbelül 1500 ideiglenes kartont készítettek a célból, hogy a szövegek tartalmát össze tudják foglalni a lehető legtömörebb és legvilágosabb formában. Másrészt mintegy 3000 kartont dolgoztak ki az ütem-nélküli dalokra (aratódalokra, lakodalmásokra, asztali és fonóházi dalokra). Itt azt kíséreltük meg, hogy olyan dallamoknak állapítsuk meg a formáját, amelyek gyakran befejezetlenek, mint pl. az aratódalok, vagy különböző versszakokból állanak, mint az új dalok és az asztali énekek.

Közelebbről nézve lehetett volna osztályozni a dalokat egyszersmind dallamvonaluk szerint (emelkedő, ereszkedő, boltíves, hullámszó), jellegük szerint — tempo rubato (lassú, parlando rubato, recitativ), tempo giusto — kezdő hangközük szerint, jellegzetes dallamfordulataik szerint, alapritmusuk és ritmusformuláik, díszítményeik és különleges melizmáik szerint. A táncdaloknál jelölni kellett volna a dallammal kapcsolatos tánclépést is — ha följegyezték —; grafikusán jelölve az egyidejűséget dallam, gesztus és tánclépés között. Az Archivum számára készülőkartonokban a táncokat a dallammal együttesen fogják elemezni, ha az a táncföljegyzéssel vagy filmezéssel együtt volt megörökítve.

Mint ismeretes, Bulgária elég kiterjedt területein két hangra éneklék a népdalokat. Ezeknek dallamait a második szólam jellege szerint osztályozzák, vagyis egy-egy vidékre jellemző szólamvezetése szerint: 1. egyetlen orgonapont, 2. több-kevesebb mozgás, 3. az egyes vidékekre jellemző harmonikus hangközök alapján, továbbá az első szólamnak a másodikhoz való viszonya szerint s végül a fent említett összes szempontok szerint.

Ha azután elmélyültebb tanulmányra kerül sor, természetszerűleg részletesebb elemzéshez kell folyamodni, s a dallamot vizsgálni kell összes sajátosságainak együttesében is. Úgy véljük azonban, hogy a szófiai Zenei Intézet Folklór Archivuma számára tökéletesen elegendő, ha a közel 100 000 dallamát a következő alap-mutatók alapján tartja áttekinthető rendben: származáshely, funkció, ütem, ritmus, forma és hangrendszer.